

УДК: [821.111-92+821.134.2-311.4]:82.091

АНГЛІЙСЬКИЙ КОННІ-КЕТЧЕРІВСЬКИЙ ПАМФЛЕТ ТА ІСПАНСЬКА ПІКАРЕСКА В СВІТЛІ КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ

Василина К.М.

У сучасному світі, де відчутно проступають тенденції до глобалізації, до інтеграції різних культурних традицій, особливе місце посідають компаративні студії, що дозволяють виявити спільність та своєрідність окремих національних культур, а також вписати їх у загальносвітовий контекст. При цьому порівняльний аналіз, який є відносно молодого галуззю літературознавства, проводиться як у площині традиційних сюжетів та образів, так і в сфері типологічних збігів і найбільш виражених (взаємо)впливів хронологічно близьких естетичних феноменів.

Актуальність. Пікарескний роман, який виникає в Іспанії часів Відродження, є одним із тих мистецьких явищ, що мали гучний резонанс в різних літературах тогочасної Західної Європи. Попри той факт, що іспанський шахрайський роман є доволі ґрунтовно вивченим [6; 8; 12; 15], шляхи асиміляції пікарескної традиції в літературному контексті інших національних ренесансів все ще залишає широкий простір для зіставного дослідження. Зазвичай науковці лише обмежуються констатацією факту впливу пікарески, приділяючи незначну увагу виявленню особливостей рецепції тієї чи іншої риси пікарескної поетики в англійській, німецькій, французькій, італійській [9; 11; 13; 14] та російській літературі [1]. Доволі дивним виявляється той факт, що, хоча, за загальноновизнаним твердженням М.Томашевського, Англія була першою країною, яка "спокусилася" на пікареску [6, с.19], втім, досі не існує єдиної точки зору щодо хронології перебігу цього процесу.

Вступ до проблеми. Найбільш усталеною є концепція, згідно з якою біля витоків пікарескної традиції в Англії стоїть славнозвісний роман "Нешасливий мандрівник" Т.Неша [5; 13; 14]. Втім, існує і інша точка зору, адепти якої висувують більш ранній естетичний феномен – конні-кетчерівський памфлет¹ – у якості першого зразка англійської пікарески. Так, зокрема, американські вчені Т.Брук і М.Шаабер упевнені, що "Третя та остання частина конні-кетчерства" (1592) Р.Гріна складається з десяти типових пікаресок [7, с.425], російський філолог М.Томашевський називає останній шахрайський памфлет того ж автора "Передвісник Чорної книги" (1592) першим англійським пікарескним романом [6, с.19].

Отже, закономірно постає питання щодо виявлення початкової стадії асиміляції пікарескної традиції англійською літературою про пройдисвітів. Той факт, що класичний зразок пікарескного роману "Ласарільо з Тормесу" вийшов в англійському перекладі у 1568-69 рр. [13, с.41], уможливує проведення компаративного аналізу іспанської літератури про шахраїв із ранніми зразками англійської кримінальної прози. Саме це завдання

¹ конні-кетчерівський памфлет – оригінальний різновид англійської соціально-нобутової памфлетистики доби Відродження, в якому змальовуються життя та звичаї різних пройдисвітів. Термін "конні-кетчерство", який був впроваджений до загального вжитку відомим англійським письменником Робертом Гріном, походить від англійського "copp" (кролик, тобто жертва пройдисвітів) та "catcher" (той, хто ловить), таким чином, "конні-кетчер" – це той, хто ловить "кроликів", себто шахрай.

АНГЛІЙСЬКИЙ КОННІ-КЕТЧЕРІВСЬКИЙ ПАМФЛЕТ ТА ІСПАНСЬКА ПІКАРЕСКА В СВІТЛІ КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ

і постає основним у данній розвідці: дослідити риси, що є спільними та відмінними у цих двох національних різновидах шахрайсько-кримінальної літератури XVI ст.

Необхідно зауважити, що конні-кетчерівський памфлет, який народжується у результаті амбіційного творчого експерименту скандальновідомого літератора Р.Гріна, мав доволі коротке життя. Виникнувши у 1591 р., він одразу здобув гучної популярності у читацького загалу, але вже після смерті Гріна у 1592р. потроху занепадає і перетворюється на чисто епігонську літературу. Навіть знаний майстер художнього слова Томас Деккер не зміг реанімувати конні-кетчерівську традицію, і його цикл памфлетів про лондонського дзвонаря є лише блідою копією памфлетів Гріна. Таким чином, необхідно зупинитися на аналізі саме п'яти творів на конні-кетчерівську тематику, які (і це достеменно відомо) вийшли з-під пера Р.Гріна. Ці памфлети можна умовно поділити на "ранні" (1591-1592 рр.) та "пізні" (1592 р.).

Звернімо увагу на той факт, що "ранні" памфлети – "Славетне викриття шахрайства", "Друга частина конні-кетчерства" та "Третя частина конні-кетчерства" – є мало подібними до пікарески. По-перше, ці твори є кардинально відмінними від пікарески за своєю архітектонікою, адже по суті виявляються антологіями шахрайського ремесла, що вміщують коротенькі оповідки про конкретні прецеденти застосування тієї чи іншої злочинської техніки. Кількість шахрайських епізодів поступово збільшується від памфлету до памфлету, при цьому оповідки-ілюстрації, стилізовані під реалістичні, супроводжуються викривально-застережливим коментарем автора. Голос автора природньо є відсутнім у пікарескному романі, у якому пройдисвіт-невдаха сповідається про перипетії власного безталанного життя. У своїх ранніх творах на шахрайську тематику Р.Грін, і це є доволі очевидним, спирається на аналітично-дидактичні твори про пройдисвітів, що були написані його співвітчизниками – Г.Волкером, Дж.Оделі та Т.Гарменом.

Епізоди переважної більшості конні-кетчерівських памфлетів з'єднуються у художню цілісність завдяки наявності центральної стрижневої теми – теми ошуканства. Кожна оповідка розкриває, так би мовити, нову грань крутійської практики, висвітлює черговий "злочинський закон", і таким чином створюється "біографія" лондонського злочинного світу. Що ж до іспанської пікарески, то цементуючим фактором в її композиційній будові завжди виступає образ головного героя. Пригоди, що нанизуються на хронотоп дороги, об'єднуються у біографічно-послідовну розповідь про життєвий шлях героя-пікаро. Отже, розбіжності між структурною організацією іспанської пікарески та раннього конні-кетчерівського памфлету виявляються вельми значними.

Відсутність центрального персонажа, який би мав своє ім'я та біографію (Грінові пройдисвіти є анонімними носіями певного різновиду шахрайства), життєве кредо фактичного "антигероя", який вдається до злочину заради розваги, наявність поки що чітко виражених дидактичних інтенцій автора, а також концентрація уваги виключно на кримінальних діях – все це засвідчує, що "ранні" конні-кетчерівські памфлети виникають у результаті не міжкультурних контактів, а типологічного збігу. Подібність же даних національних різновидів шахрайської літератури, яка обмежується сферою тематики (повсякденне життя простого люду та злочинів) і стилістики ("низький" стиль із вкрапленнями зниженої лексики та арготизмів), зумовлена схожістю соціального буття двох країн. Нагадаємо, що зубожіння населення та розквіт шахрайства мали місце практично в усіх країнах тогочасної Європи. Цей факт обумовив жвавий інтерес письменників та реципієнтів до життя жебраків та крутиїв і стимулював розквіт шахрайської та кримінальної літератури.

Більш цікавими в аспекті зіставлення англійської шахрайської памфлетистики із пікарескою є два останні конні-кетчерівських памфлети Р.Гріна – "Диспут між конні-кетчером та конні-кетчеркою" (1592) та "Передвісник Чорної книги" (1592). Жанрова організація і наявність яскраво вираженого власне художнього компоненту дають підстави

говорити про подібність згаданих творів з іспанським шахрайським романом. У повній відповідності до стереотипів романічної нарації тут злочинці отримують власні імена (конні-кетчер Лоуренс та повія Нен і вправний злодій Нед Браун) і таку собі життєву історію, що складається з низки досить типових перипетій: подорож, біля витоків якої – усвідомлена потреба покращення умов життя, пригоди, інспіровані активністю персонажа чи випадком, шахрайства як вияв кмітливості і спосіб розв'язання буттєвих проблем. Прикметно, що автор майже ніколи не акцентує увагу на тому, що рушієм вчинків героя є голод чи злигодні.

Звернімо увагу на той факт, що на противагу пікаро – пасивному та самотньому слугі багатьох панів [13, с.143] – англійський злодій дуже часто у своїх витівках діє за допомогою своїх спільників, ймовірно, тому він виявляється більш вдалим та спритним. Іспанський пройдисвіт є невдахою, що набуває досвід на своїх власних помилках. Для нього витівка виступає як засіб задоволення фізичних потреб [2, с.228; 3, с. 5; 10, с.146]. Це життєве кредо пікаро контрастує із марнославними претензіями конні-кетчерів, для яких крутість є способом “творчої” самореалізації: таким чином вони доводять власну спритність, вправність та кмітливість. Жодного разу Р.Грін не нарікає на те, що саме злиденне життя ошуканців стало стимулом до нечесної активності, а презентує їхні шахрайства як самодостатній акт. Тому й проблема герой-світ в жанрових різновидах, що розглядаються, розв'язується по-різному. Якщо пікаро відчуває вороже ставлення оточення до нього, то конні-кетчери почувають себе як риба у воді, а середовище виявляється ворожим до пересічних англійців, які виявляються жертвами ошуканств. Отже, пікаро та конні-кетчер втілюють різні іпостасі злодійського типу. Крім того, традиційні риси пікарески (автобіографізм у репрезентації сюжетних перипетій, актуалізація мотиву мандрів головного героя та ін.) майже відсутні в художньому просторі конні-кетчерівського памфлету, тональність якого визначається дидактичним пафосом і присутністю трактатного начала. У той же час виявляється, що за своєю естетично-аксіологічною спрямованістю, яка полягає в апологетиці витівки як самоцілі, та за масштабами досягнення соціальної дійсності конні-кетчерівський памфлет є більш спорідненим із національною джестовою традицією, ніж з іспанським шахрайським романом.

Доволі цікавим для аналізу виявляється памфлет “Диспут між конні-кетчером та конні-кетчеркою”, де в центрі уваги опиняються не пройдисвіт чи злочинець, а професійна повія та куртизанка. Презентуючи опис двох героїнь, автор, який вже здобув на той час славу “жіночого Гомера”, доволі цікаво переосмислює власне ставлення до жіноцтва: на зміну ідеальним високородним принцесам, що наділені виключно позитивними рисами, приходять аморальні і хтиві розпусниці, ласі до грошей, задоволень і ганебних розваг. Залишаючи за межами уваги причини зміни ставлення Гріна до жіноцтва, звернімо увагу на те, яким чином поетика пікарески може проявити себе у цьому творі.

Той факт, що персонажем є жінка, відсилає нас до жіночого варіанту пікарески, який був репрезентований навіть раніше, ніж чоловічий, – до “Селестини” (1499) Ф.де Рохаса. Достеменних відомостей про те, чи знали елизаветинці твір Рохаса, не зберіглося, втім, типологічна подібність образу пікарески (або пікари) і героїні гринівських памфлетів є очевидною. У загальних рисах пікареса є подібною до пікаро, але відзначається більшою жорстокістю та кровожадністю, ніж її маскулітні колеги по ремеслу. Зазвичай ця героїня переходить не від хазяїна до хазяїна, а від одного коханця до іншого, при цьому заради власного комфорту вона ладна навіть покинути на призволяще власних дітей.

Героїні памфлету Гріна є доволі схожими із своїми іспанськими “колежанками по шахрайському ремеслу”. Так, наприклад, конні-кетчерка Нен є більш вправною у обдуренні простих конні, ніж чоловіки, адже, крім власної технічної майстерності, вона залучає до справи ще і своє спокусливе тіло. Історія життя куртизанки, яка втекла від добропорядних

АНГЛІЙСЬКИЙ КОННІ-КЕТЧЕРІВСЬКИЙ ПАМФЛЕТ ТА ІСПАНСЬКА ПІКАРЕСКА В СВІТЛІ КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ

батьків із коханцем і поневірялася аж доки один приязний чоловік не вмовив її облишити ганебне життя, нагадує біографію пікаресси (хоча і у дещо "полегшеному" варіанті). Втім, зухвалі виверти пікаресси детерміновані тими ж природними інстинктами, що і у пікаро: знайти собі притулок, втамувати голод, тоді ж коли англійські проститутки та полігамні жінки, власне, займаються ганебною справою виключно із "кохання до мистецтва". І тут при певній зовнішній подібності конні-кетчерівського памфлету та пікарески маємо суттєву відмінність у мотивації вчинків героїнь.

Нагадаємо, що останній памфлет Гріна "Передвісник Чорної книги, що розповідає про життя та смерть Неда Брауна, одного з найвидатніших зрізальників гаманців, крос-байтерів та конні-кетчерів, які коли-небудь жили в Англії" (1592) вважається першим пікареским романом в Англії. Проте таке твердження виявляється дещо категоричним. Дійсно, вплив поетики іспанського шахрайського роману стає більш прозорим в цьому творі.

Р.Грін обирає характерну для пікарески форму мемуарів і веде мову від імені протагоніста, який самозахоплено викладає перипетії власного життєвого шляху (до того часу лише герої "Диспуту ..." періодично говорили від першої особи). Окрім того, автор вводить мотив подорожі (однак без характерного для пікарески елементу переходу пройдисвіта від одного господаря до іншого). Також він зберігає і жанровий каркас картини світу, репрезентуючи варіативні ситуації у межах заданої та суворо окресленої статичної світобудови [4, с.14]. Водночас варто наголосити на суттєвій відмінності даного памфлету від пікареских творів. По-перше, вже заголовок "Передвісника Чорної книги" фіксує кінець життя пройдисвіта, у той же час як типовий для пікарески відкритий фінал передбачає, що спритний злодій продовжує своє існування і може бути сучасником читачів. По-друге, життєва філософія Неда Брауна, як і будь-якого протагоніста конні-кетчерівських памфлетів, також відрізняється від світосприйняття Ласарільо. Зухвалість Неда протистоїть безпомічності пікаро, який добуває досвід в процесі особистого спілкування зі своїми хазяями і виявляється неспроможним застосовувати цей досвід у інших ситуаціях, з іншими господарями. Отже, у даному памфлеті риси поетики іспанського шахрайського роману виявляються дещо приглушеними локальною жестовою традицією, що й не дозволяє однозначно віднести пригоди Неда Брауна до розряду пікареских творів.

Висновки. Таким чином, компаративний аналіз поетики двох яскравих літературних феноменів доби Відродження – англійського конні-кетчерівського памфлету та іспанської пікарески – виявляє більше розбіжностей, ніж подібностей. Тож навряд чи правомірно говорити про відчутний вплив іспанської пікарески на розвиток англійської шахрайської літератури: національні витoki багатоманітних жанрових модифікацій "criminal fiction" були для англійських ренесансних авторів не менш потужним чинником жанротворчих експериментів, ніж континентальні взірці. Певні спільні риси, які наявні у проаналізованих жанрових різновидах, є радше маніфестацією типологічного збігу, який став закономірним результатом подібності соціокультурної ситуації у двох країнах.

Думається, що першим зразком англійської пікарески правомірно вважати роман Т.Неша, а підсилення впливу іспанської традиції припадає лише на XVII ст. – добу, коли багаті потенції конні-кетчерівського памфлету були вичерпані і письменники постали перед необхідністю пошуку нових, свіжих ідей та художніх рішень для реалізації надзвичайно популярної тематики, яка набувала дедалі більшої актуальності. Тут і розпочинається справжній бум пікарески в Англії (свідченням чого є численні анонімні романи, а також твори Р.Геда "Англійський крадій", "Зречення Джексона" та Ф.Кіркмена "Викриття фальшивої леді"). Отже, перспектива компаративного аналізу, розпочатого в цій розвідці, є доволі широкою і обіцяє цікаві відкриття у галузі жанрової специфіки англійської кримінальної літератури у XVII ст.

Список літератури

1. Калашникова О.Л. Русский "низовой" роман XVIII века и европейская романная традиция: к вопросу о русской "пикареске" // Основные этапы исторического развития поэтики зарубежного романа. Сб. научных трудов. – Днепропетровск: ДГУ. 1996. – С.31-35.
2. Мелетинский Е.М. Введение в историческую поэтику эпоса и романа. – М. 1986.
3. Пастушенко Л.И. К вопросу о своеобразии героя испанского плутовского романа // Проблемы развития романа в зарубежной литературе XVII – XX вв. – Днепропетровск. 1978. – С.3-12.
4. Пастушенко Л.И. К проблеме "пикарескности" "Симплициссимуса" Г.Я.К.Гриммельсгаузена // Проблемы метода, жанра и стиля в зарубежной литературе. – Днепропетровск. 1979. – С.10-15.
5. Привалова Л.П. Об основных современных тенденциях определения жанра романа Т.Нэша // Проблемы развития романа в зарубежной литературе XVII – XX вв. – Днепропетровск: ДГУ. 1978. – С. 13-18.
6. Томашевский Н. Испанский плутовской роман // Плутовской роман. – М.: Правда. 1989. – С. 5-20.
7. Brooke Tucker. Shaaber Mathias A. The Renaissance (1500 – 1660) // A Literary History of England/ Ed.by Albert C. Baugh. – London. – Vol. II.
8. Chandler F.W. Romances of Roguery. An Episode in the History of the Novel. The Picaresque Novel in Spain. – N.Y.. 1961.
9. Harveit Lars. Workings of the Picaresque in the British Novel. – Oslo: Humanities Press International Inc.. 1987.
10. Hibbard G.R. Thomas Nashe. A Critical introduction. – London. 1962.
11. Knaves and Swindlers: Essays on the Picaresque Novel in Europe/ Ed.by Christine J. Whitbourn. – London: Oxford Univ.Press. 1974.
12. Miller S. The Picaresque Novel. – Cleveland: The Press of Case Western Reserve University. 1967.
13. Montser F. The Picaresque Element in Western Literature. Studies in the Humanities. – Alabama: University of Alabama Press. 1975. – №.5.
14. Parker A.A. Literature and the Delinquent. The Picaresque Novel in Spain and Europe 1599-1753. – Edinburgh. 1967.
15. The Picaresque: A Symposium on the Rogue's Tale/ Ed.by Carmen Benito-Vessels and Michael Zappala. – London. 1994.

Поступила до редакції 03.02.2005 р.